

Η σιωπηλή κρίση

Εκπαίδευση είναι εκείνη η διαδικασία, μέσω της οποίας η σκέψη εκπορεύεται από την ψυχή και, αφού συνδεθεί με εξωτερικά πράγματα, αναστοχάζεται και αποκτά συνείδηση της υπόστασης και μορφής τους.

– Μπρόνσον Άλκοτ,
Εκπαιδευτικός στη Μασαχουσέτη, 1850

Καθώς χρησιμοποιεί [τα υλικά αγαθά], ο άνθρωπος πρέπει να είναι σε εγρήγορση και να φυλάγεται από τον κίνδυνο να υποδουλωθεί στην τυραννία [τους]. Εάν αποδειχθεί τόσο αδύναμος, ώστε να μικραίνει τον εαυτό του για να χωρέσει στο υλικό περίβλημά του, μπαίνει σε μια διαδικασία σταδιακής αυτοκτονίας διά της συρρίκνωσης της ψυχής του.

– Ραμπιντρανάθ Ταγκόρ, Ινδός δάσκαλος, 1917

Βρισκόμαστε στο μέσο μιας κρίσης μαζικών διαστάσεων και τεράστιας διεθνούς σημασίας. Όχι, δεν αναφέρομαι στην παγκόσμια οικονομική κρίση που ξέσπασε το 2008. Τουλάχιστον τότε όλοι γνώριζαν ότι υφίσταται κρίση και

πολλοί ηγέτες διεθνώς ανέλαβαν άμεσα δράση, αναζητώντας απελπισμένα λύσεις. Μάλιστα, για τις κυβερνήσεις που αποτύγχαναν να βρουν λύσεις στην κρίση οι συνέπειες ήταν σοβαρές, και πολλοί ηγέτες έχασαν την εξουσία εξαιτίας της. Όχι λοιπόν. Αναφέρομαι σε μια κρίση που περνά ουσιαστικά απαρατήρητη, σαν τον καρκίνο· σε μια κρίση η οποία είναι πιθανόν, μακροπρόθεσμα, να έχει πολύ μεγαλύτερες συνέπειες για το μέλλον της δημοκρατικής αυτοδιάθεσης: αναφέρομαι στην παγκόσμιας κλίμακας κρίση στην εκπαίδευση.

Ραγδαίες αλλαγές καταγράφονται σήμερα στο περιεχόμενο της εκπαίδευσης που λαμβάνουν οι νέοι στις δημοκρατικές χώρες, και οι αλλαγές αυτές δεν έχουν αποτέλεσει αντικείμενο επισταμένης ανάλυσης και μελέτης· μέσα στη δίψα τους να αυξήσουν τα κέρδη των χωρών τους, τα κράτη και τα εκπαιδευτικά τους συστήματα ανενδοίαστα απορρίπτουν δεξιότητες που χρειάζονται για να διατηρηθούν ζωντανές οι δημοκρατίες. Εάν συνεχισθεί αυτή η τάση, χώρες σε ολόκληρο τον κόσμο σύντομα θα αρχίσουν να παράγουν γενιές από χρήσιμες μηχανές αντί για ολοκληρωμένους πολίτες που μπορούν να σκέφτονται για τον εαυτό τους, να ασκούν κριτική στην παράδοση και να αντιλαμβάνονται τη σημασία των δοκιμασιών και των επιτευγμάτων των άλλων ανθρώπων· το μέλλον των δημοκρατιών ανά τον κόσμο διακυβεύεται.

Ποιες είναι όμως αυτές οι ραγδαίες αλλαγές; Οι Ανθρωπιστικές Σπουδές και οι τέχνες υφίστανται περικοπές τόσο στην πρωτοβάθμια/δευτεροβάθμια όσο και στην πανεπιστημιακή/τριτοβάθμια εκπαίδευση σε όλες ουσιαστικά τις χώρες του κόσμου. Οι αρμόδιοι θεω-

ρούν τους κλάδους αυτούς πολυτέλεια σε μια εποχή που υποχρεώνει τις κυβερνήσεις να περικόπτουν καθετί περιττό, ώστε να παραμείνουν οι χώρες τους ανταγωνιστικές στην παγκόσμια αγορά, με αποτέλεσμα οι Ανθρωπιστικές Σπουδές και οι τέχνες να χάνουν με ραγδαίους ρυθμούς τη θέση τους στα προγράμματα σπουδών, αλλά και στο νου και την καρδιά των γονέων. Μάλιστα, αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε ανθρωπιστικές πτυχές των θετικών και κοινωνικών επιστημών –η ευφάνταστη, δημιουργική πτυχή και η πτυχή της αυστηρής κριτικής σκέψης– χάνουν επίσης έδαφος, καθώς τα κράτη προτιμούν να επιδιώκουν το βραχυπρόθεσμο κέρδος που υπόσχεται η καλλιέργεια πρακτικών και απολύτως εφαρμόσιμων δεξιοτήτων που συνδέονται με την κερδοφορία.

Παρόλο που η κρίση αυτή βρίσκεται μπροστά μας, εμείς δεν την έχουμε αντικρίσει ακόμα. Συνεχίζουμε σαν να μη συμβαίνει τίποτα, ενώ στην πραγματικότητα συντελούνται παντού ραγδαίες αλλαγές στις προτεραιότητες των προγραμμάτων σπουδών. Οι αλλαγές αυτές δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο ουσιαστικής διαβούλευσης και διαλόγου, δεν τις έχουμε επιλέξει, κι όμως περιορίζουν όλο και περισσότερο το μέλλον μας.

Ας αναλογιστούμε τα πέντε παραδείγματα που αναφέρω παρακάτω, τα οποία σκοπίμως προέρχονται από διαφορετικές χώρες και διαφορετικά επίπεδα εκπαίδευσης:

- Το φθινόπωρο του 2006, η Επιτροπή για το Μέλλον της Ανώτερης Εκπαίδευσης του υπουργείου

Παιδείας των ΗΠΑ, επικεφαλής της οποίας ήταν η υπουργός Παιδείας επί κυβερνήσεως Μπους, Margaret Spellings, δημοσίευσε την έκθεσή της για την κατάσταση της ανώτατης εκπαίδευσης στη χώρα: *Ένα τεστ ηγεσίας: χαρτογραφώντας το μέλλον της Αμερικανικής Ανώτερης Εκπαίδευσης*.¹ Η έκθεση αυτή περιλαμβάνει μια πολύ χρήσιμη κριτική του θέματος της άνισης πρόσβασης στην ανώτερη εκπαίδευση. Στο κυρίως θέμα της, ωστόσο, εστιάζει αποκλειστικά στο είδος της εκπαίδευσης που προάγει την άντληση οικονομικού οφέλους για τη χώρα. Εστίαζε στις ανεπάρκειες που είχε διαγνώσει στην παρεχόμενη εκπαίδευση στις επιστήμες, στην τεχνολογία και στη μηχανική – όχι στη βασική επιστημονική έρευνα στα εν λόγω πεδία, αλλά αποκλειστικά στο είδος της κατεξοχήν εφαρμοσμένης μάθησης, η οποία είναι σε θέση να αποδώσει άμεσα στρατηγικές κερδοφορίας. Οι Ανθρωπιστικές Σπουδές, οι τέχνες και η κριτική σκέψη έλαμπαν διά της απουσίας τους από την έκθεση. Η παράλειψη αυτή έστειλε το σαφές μήνυμα ότι δεν θα υπήρχε απολύτως κανέ-

1. *A test of leadership: Charting the future of U.S. higher education*, διαθέσιμη στο διαδίκτυο. Μια πολύτιμη έκθεση με ακριβώς αντίθετες συστάσεις είναι η *College learning for the new global century*, που εκδόθηκε από το National Leadership Council for Liberal Education and America's Promise (LEAP), μια ομάδα που οργανώθηκε από την Ένωση Αμερικανικών Κολεγίων και Πανεπιστημίων (Ουάσιγκτον, 2007) και με της οποίας τα συμπεράσματα σε μεγάλο βαθμό συμφωνώ (αναμενόμενο, δεδομένου ότι συμμετείχα στη σύνταξη της έκθεσης).

να πρόβλημα εάν αφήνονταν οι δεξιότητες αυτές να μαραζώσουν προς όφελος χρησιμότερων γνωστικών αντικειμένων.

- Τον Μάρτιο του 2004, ομάδα ακαδημαϊκών από πολλές χώρες συγκεντρώθηκε για να συζητήσει την εκπαιδευτική φιλοσοφία του Ραμπιντρανάθ Ταγκόρ – του σπουδαίου πρωτοπόρου της εκπαίδευσης, ο οποίος είχε λάβει το βραβείο Νόμπελ λογοτεχνίας το 1913. Το εκπαιδευτικό πείραμα του Ταγκόρ, το οποίο άσκησε πολύ μεγάλη επιρροή στην Ευρώπη, την Ιαπωνία και τις ΗΠΑ, εστίαζε στην ενδυνάμωση του μαθητή μέσα από την άσκηση, σε πρακτικές σωκρατικού διαλόγου, στην επαφή του με πολλές διαφορετικές κουλτούρες και, κυρίως, στην εισαγωγή της μουσικής, των καλών τεχνών, του θεάτρου και του χορού σε κάθε σκέλος του προγράμματος σπουδών. Στη σημερινή Ινδία, οι ιδέες του Ταγκόρ αγνοούνται, αν δεν περιφρονούνται. Όσοι συμμετείχαν στο συνέδριο συμφώνησαν ότι έχει επικρατήσει μια νέα αντίληψη, η οποία εστιάζει στο κέρδος, με αποτέλεσμα να περιθωριοποιηθεί η όλη ιδέα της ανάπτυξης του εαυτού μέσα από τη φαντασία και την κριτική σκέψη, με την οποία ο Ταγκόρ είχε καλλιεργήσει οκ ολίγους Ινδούς που θα εξελίσσονταν σε άξιους δημοκρατικούς πολίτες μιας υγιούς δημοκρατίας. Μπορεί να επιβιώσει η ινδική δημοκρατία από την επίθεση που έχει εξαπολυθεί σήμερα κατά της ψυχής της; Λαμβάνοντας υπόψη τον ορμητικό πρόσφατων αποδείξεων γραφειοκρατικής

ανοησίας και άκριτης μαζικοποιημένης σκέψης, πολλοί μετέχοντες διατύπωσαν το φόβο τους ότι η απάντηση είναι πιθανόν «όχι».

- Τον Νοέμβριο του 2005 διοργανώθηκε μια συνάντηση καθηγητών στο Laboratory School του Σικάγο – πρόκειται για τη Σχολή (στην πανεπιστημιούπολη του ιδρύματος όπου διδάσκω), όπου ο Τζον Ντιούι διεξήγαγε τα ρηξικέλευθα πειράματά του για τη μεταρρύθμιση της δημοκρατικής εκπαίδευσης. Είναι επίσης η σχολή όπου πέρασαν τα πρώτα σχολικά χρόνια τους οι κόρες του Μπάρακ Ομπάμα. Οι καθηγητές συγκεντρώθηκαν για να συζητήσουν για το είδος της εκπαίδευσης που είναι κατάλληλο για την καλλιέργεια δημοκρατικών πολιτών. Εξέτασαν πολλά και διαφορετικά εκπαιδευτικά πειράματα, μελετώντας προσωπικότητες όπως ο Σωκράτης και ο Ντιούι από τη δυτική παράδοση, σε συνάρτηση με τις συναφείς ιδέες του Ταγκόρ στην Ινδία. Ήταν όμως σαφές ότι κάτι δεν πήγαινε καλά. Οι καθηγητές –οι οποίοι νιώθουν υπερήφανοι όταν παρωθούν τα παιδιά να θέτουν ερωτήματα, να ασκούν κριτική και να χρησιμοποιούν τη φαντασία τους– εξέφρασαν την αγωνία τους για τις πιέσεις που δέχονται από πλούσιους γονείς, οι οποίοι στέλνουν τα παιδιά τους στο συγκεκριμένο σχολείο, όπου φοιτούν γόνοι της ελίτ. Οι γονείς αυτοί δεν επικροτούν την καλλιέργεια περιτών, υποτίθεται, δεξιοτήτων και είναι αποφασισμένοι τα παιδιά τους να αποκτήσουν μετρήσιμες δεξιότητες, που είναι πιθανότερο να τους εξασφαλί-

σουν την οικονομική επιτυχία. Έτσι, προσπαθούν να αλλάξουν το όραμα και τη φιλοσοφία της σχολής – μάλιστα δείχνουν αποφασισμένοι να το καταφέρουν.

- Το φθινόπωρο του 2005, ζήτησε να με συμβουλευτεί ο επικεφαλής της επιτροπής που είχε αναλάβει την αναζήτηση νέου κοσμήτορα για την Παιδαγωγική Σχολή ενός από τα κορυφαία πανεπιστήμια των ΗΠΑ. Ας ονομάσω το πανεπιστήμιο «Χ». Η Παιδαγωγική Σχολή του Χ, λοιπόν, ασκεί τεράστια επιρροή σε καθηγητές και σχολές των ΗΠΑ. Όταν άρχισα να μιλώ για το ρόλο των Ανθρωπιστικών Σπουδών και των τεχνών στην εκπαίδευση σε ό,τι αφορά την ιδιότητα του δημοκρατικού πολίτη, λέγοντας πράγματα τα οποία θεωρούσα γνωστά και αυτονόητα, η επικεφαλής της επιτροπής δεν έκρυψε την έκπληξή της. «Πραγματικά παράξενο», μου είπε, «κανείς από όσους έχω μιλήσει δεν ανέφερε το παραμικρό γι' αυτά που λέτε. Το μόνο που συζητάμε είναι πώς το Πανεπιστήμιο Χ μπορεί να ασκήσει παγκόσμια επιρροή στην επιστημονική και τεχνική εκπαίδευση – αυτό είναι που ενδιαφέρει στην πραγματικότητα τον πρόεδρο του πανεπιστημίου. Όσα λέτε όμως είναι πολύ ενδιαφέροντα και θα ήθελα πολύ να τα συζητήσουμε».
- Το χειμώνα του 2006, ένα άλλο υψηλού κύρους αμερικανικό πανεπιστήμιο –ας το ονομάσουμε «Υ»– διοργάνωσε συμπόσιο για τον εορτασμό μιας μεγάλης επετείου. Κεντρικό τμήμα του συμποσίου θα αποτελούσε μια συζήτηση για το μέλ-

λον της εκπαίδευσης στις Ανθρωπιστικές και Κοινωνικές Επιστήμες. Λίγους μήνες πριν από το συμπόσιο, οι ομιλητές που είχαν συμφωνήσει να συμμετάσχουν ενημερώθηκαν ότι το κυρίως μέρος είχε αλλάξει και ότι, με βάση το νέο πρόγραμμα, απλώς θα έδιναν διαλέξεις με αντικείμενο της επιλογής τους σε ολιγομελές κοινό προερχόμενο από επιμέρους τμήματα του πανεπιστημίου. Ένας εξυπηρετικός και ομιλητικός υπάλληλος της διοίκησης του πανεπιστημίου με ενημέρωσε ότι ο λόγος γι' αυτή την αλλαγή ήταν ότι ο πρόεδρος του Υ είχε αποφασίσει πως ένα συμπόσιο με αντικείμενο την εκπαίδευση στις Ανθρωπιστικές Επιστήμες «δεν θα έκανε αίσθηση». Έτσι, αποφάσισε να αλλάξει το θέμα, προτάσσοντας τα τελευταία επιτεύγματα στην τεχνολογία και το ρόλο τους στην παραγωγή κερδών για τις επιχειρήσεις και τη βιομηχανία.

Εκατοντάδες παρόμοια περιστατικά έχουν καταγραφεί και καταγράφονται καθημερινά στις ΗΠΑ, στην Ευρώπη, στην Ινδία και αναμφίβολα και σε άλλες περιοχές του κόσμου. Προτάσσουμε τα υλικά αγαθά που μας προσφέρουν προστασία, ικανοποίηση και παρηγοριά – όσα ο Ταγκόρ ονόμαζε υλικό «περίβλημα» του ανθρώπου. Φαίνεται να λησμονούμε αντίθετα ό,τι σχετίζεται με την ψυχή, τα στοιχεία που ανοίγουν την ψυχή μας και συνδέουν τον άνθρωπο με τον κόσμο με πλούσιο, λεπτό και περίπλοκο τρόπο. Λησμονούμε τι σημαίνει να προσεγγίζουμε έναν άλλο άνθρωπο ως ον με ψυχή και όχι απλώς ως

χρήσιμο εργαλείο ή εμπόδιο για τα σχέδιά μας· λησμονούμε επίσης τι σημαίνει να μιλάμε ως άνθρωποι που διαθέτουν ψυχή με άλλους επίσης έμψυχους ανθρώπους, στους οποίους αναγνωρίζουμε ότι διαθέτουν περίπλοκη και βαθιά προσωπικότητα.

Η λέξη «ψυχή» συνοδεύεται από θρησκευτικές συνδηλώσεις για πολλούς ανθρώπους, τις οποίες εγώ ούτε θεωρώ αναγκαίες ούτε τις απορρίπτω. Ο καθένας μπορεί να τις αποδέχεται ή να τις αγνοεί. Αυτό που θεωρώ όμως αναγκαίο είναι το νόημα που απέδιδαν στη λέξη αυτή οι Ταγκόρ και Άλκοτ: ψυχή είναι οι ιδιότητες της σκέψης και της φαντασίας που χαρακτηρίζουν την ανθρώπινη φύση μας και κάνουν τις σχέσεις μας με τους άλλους ανθρώπους σχέσεις σύνθετες και πλούσιες και όχι απλώς σχέσεις χρησιμοθηρίας και χειραγώγησης. Στις κοινωνικές συναναστροφές μας, εάν δεν έχουμε μάθει να βλέπουμε τόσο τον εαυτό μας όσο και τους άλλους ανθρώπους υπό αυτό το πρίσμα, χρησιμοποιώντας τη φαντασία μας για να αντιληφθούμε τις δυνατότητες, τις σκέψεις και τα συναισθήματα του άλλου, η δημοκρατία είναι καταδικασμένη σε αποτυχία. Διότι η δημοκρατία εδράζεται στο σεβασμό και το αμοιβαίο ενδιαφέρον, στοιχεία τα οποία με τη σειρά τους οικοδομούνται πάνω στην ικανότητα του ανθρώπου να βλέπει τον άλλο ως ανθρώπινο ον και όχι ως απλό αντικείμενο.

Καθώς όλες οι χώρες επιδιώκουν με πάθος την οικονομική μεγέθυνση –ιδίως στη σημερινή εποχή οικονομικής κρίσης– ελάχιστα μας έχει απασχολήσει η κατεύθυνση της εκπαίδευσης και, κατά συνέπεια, η κατεύθυνση των δημοκρατικών κοινωνιών διεθνώς. Καθώς τα

κράτη κάνουν αγώνα δρόμου για να αποκομίσουν κέρδη στην παγκόσμια αγορά, αξίες πολύτιμες για το μέλλον της δημοκρατίας, ιδιαίτερα σε μια εποχή θρησκευτικής και οικονομικής αβεβαιότητας και αγωνίας, απειλούνται με εξαφάνιση.

Το κίνητρο του κέρδους οδηγεί πολλούς προβληματισμένους ηγέτες στο συμπέρασμα ότι η επιστήμη και η τεχνολογία έχουν κρίσιμη σημασία για το μέλλον των χωρών τους. Δεν πρέπει να έχουμε καμία ένσταση για το υψηλό επίπεδο επιστημονικής και τεχνικής εκπαίδευσης. Ούτε θα υποστηρίξω ότι τα κράτη πρέπει να πάψουν να επιδιώκουν την πρόοδο σε αυτούς τους τομείς. Η αγωνία μου είναι ότι άλλες δεξιότητες, εξίσου κρίσιμες, κινδυνεύουν να χαθούν μέσα στην ένταση του ανταγωνισμού. Οι δεξιότητες αυτές είναι αναγκαίες αφενός για την υγεία και εύρυθμη εσωτερική λειτουργία κάθε δημοκρατίας, αφετέρου για την καλλιέργεια σε επαρκές επίπεδο μιας οικουμενικής κουλτούρας, ικανής να αντιμετωπίσει με εποικοδομητικό τρόπο τα πιο πιεστικά προβλήματα του πλανήτη.

Οι δεξιότητες αυτές συνδέονται με τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες και τις τέχνες: η ικανότητα της κριτικής σκέψης· η ικανότητα να υπερβαίνεις τις τοπικές ταυτότητες και δεσμεύσεις και να προσεγγίζεις τα παγκόσμια προβλήματα ως «πολίτης του κόσμου»· τέλος, η ικανότητα να χρησιμοποιείς τη φαντασία σου για να δεις με συμπάθεια την κατάσταση ενός άλλου ανθρώπου.²

2. Διερεύνησα για πρώτη φορά αυτές τις ικανότητες στο *Citizens of the world: A classical defense of reform in liberal education* (Κέ-

Θα διατυπώσω τη θέση μου, αναλύοντας την αντίθεση που έχουν ήδη αναδείξει τα παραδείγματα που προανέφερα: την αντίθεση ανάμεσα σε μια εκπαίδευση που αποσκοπεί αποκλειστικά στην κερδοφορία και σε μια εκπαίδευση που καλλιεργεί ένα πληρέστερο είδος πολίτη. Θα επιχειρήσω να δείξω πόσο κρίσιμη είναι η σημασία των Ανθρωπιστικών Σπουδών και των τεχνών τόσο στην πρωτοβάθμια/δευτεροβάθμια όσο και στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση, αντλώντας παραδείγματα από ευρεία γκάμα διαφορετικών σταδίων και επιπέδων. Δεν αρνούμαι σε καμία περίπτωση ότι οι επιστήμες και οι Κοινωνικές Επιστήμες, και ειδικά τα οικονομικά, είναι επίσης πολύ σημαντικές για την κατάρτιση και εκπαίδευση των πολιτών. Ούτε υποστηρίζω ασφαλώς ότι πρέπει να μπουκωθούν σε δεύτερη μοίρα τα εν λόγω επιστημονικά πεδία. Εστιάζω όμως σε γνωστικά πεδία που και πολύτιμα είναι και προφανώς απειλούνται.

Μάλιστα, η διδασκαλία και των επιστημονικών πεδίων διαθέτει, όταν γίνεται σωστά, στοιχεία τα οποία θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «πνεύμα των ανθρωπιστικών πεδίων»: την ερευνητική κριτική σκέψη, την τολμηρή φαντασία, την ενσυναίσθηση που επιτρέπει την κατανόηση διαφορετικών ανθρώπινων εμπειριών και την περιπλοκότητα του κόσμου στον οποίο ζούμε. Ορθώς η επιστημονική εκπαίδευση εστίασε τα τελευταία χρόνια στην

μπριτζ, MA: Harvard University Press, 1997). Το βιβλίο αυτό ασχολείται με τις εξελίξεις αποκλειστικά στην ανώτερη εκπαίδευση στις ΗΠΑ και ειδικά με το κομμάτι της «γενικής εκπαίδευσης» στα ιδρύματα ανώτερης εκπαίδευσης.

καλλιέργεια των δεξιοτήτων της κριτικής σκέψης, της λογικής ανάλυσης και της φαντασίας. Οι θετικές επιστήμες, όταν ασκούνται σωστά, είναι φίλες των Ανθρωπιστικών Επιστημών και όχι εχθροί τους. Παρότι η σωστή επιστημονική εκπαίδευση δεν είναι το θέμα που θα μας απασχολήσει εδώ, μια συνοδευτική μελέτη γι' αυτό το ζήτημα θα αποτελούσε πολύτιμο συμπλήρωμα της δικής μου έμφασης στις Ανθρωπιστικές Επιστήμες.³

Παρόλο που οι τάσεις που εξετάζω είναι διεθνείς, θα εστιάσω στο βιβλίο αυτό σε δύο πολύ διαφορετικές χώρες, τις οποίες γνωρίζω καλά: στις ΗΠΑ, όπου ζω και διδάσκω, και στην Ινδία, όπου έχω ερευνήσει το θέμα της διεθνούς ανάπτυξης με έμφαση στην εκπαίδευση. Η Ινδία έχει πλούσια παράδοση στις Ανθρωπιστικές Σπουδές και στις τέχνες, σημαντικότερος εκφραστής της οποίας, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο, είναι ο μεγάλος Ταγκόρ. Θα σας παρουσιάσω τις πολύτιμες ιδέες του, οι οποίες αποτέλεσαν το θεμέλιο της ινδικής δημοκρατίας και επηρέασαν βαθιά τη δημοκρατική εκπαίδευση στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Θα αναφερθώ όμως και στο ρόλο της εκπαίδευσης σε προγράμματα αλφαριθμητισμού στη σύγχρονη ινδική επαρχία, τα οποία απευθύνονται σε γυναίκες και κορίτσια. Στα προγράμματα αυτά, ο ρόλος των τεχνών στην ενδυνάμωση των γυναικών παραμένει ζωτικής σημασίας, ενώ είναι πρόδηλο το πόσο σημαντικός είναι ο αντίκτυπος αυτής της ενδυ-

3. Μια εξαιρετική πρωτοβουλία που εστιάζει σε αυτά τα στοιχεία στη βασική επιστημονική εκπαίδευση είναι το Project Kaleidoscope, www.pkal.org.

νάμωσης για τη δημοκρατία. Σε ό,τι αφορά τις ΗΠΑ, οι θέσεις που θα διατυπώσω καλύπτουν πολλές διαφορετικές κατηγορίες εκπαιδευτικών πειραμάτων, από τη χρήση της σωκρατικής αυτοεξέτασης σε διάφορα σχολεία μέχρι το πώς φορείς που υπηρετούν την τέχνη καλύπτουν κενά του επίσημου σχολικού προγράμματος σπουδών (η εκπληκτική ιστορία της Παιδικής Χορωδίας του Σικάγο στο κεφάλαιο 6 είναι μια σχετική μελέτη περίπτωσης, την οποία παρουσιάζω αναλυτικά).

Η εκπαίδευση δεν περιορίζεται βέβαια στα σχολεία. Τα περισσότερα από τα στοιχεία στα οποία εστιάζω σε αυτό το βιβλίο πρέπει να καλλιεργούνται και στην οικογένεια τόσο στα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού όσο και αργότερα. Μέρος μιας ολοκληρωμένης δημόσιας διαβούλευσης για τα ζητήματα που θίγω σε αυτό το μανιφέστο πρέπει να αφιερωθεί στο πώς θα μπορούσαν να υποστηριχθούν οι οικογένειες στο έργο της ανάπτυξης των ικανοτήτων και δεξιοτήτων των παιδιών τους. Η περιβάλλουσα κουλτούρα των ομηλικών και η ευρύτερη κουλτούρα των κοινωνικών κανόνων και των πολιτικών θεσμών παίζουν επίσης σημαντικό ρόλο, βοηθώντας ή υπονομεύοντας το έργο που γίνεται στα σχολεία και στο οικογενειακό περιβάλλον. Παρ' όλα αυτά, η έμφαση που δίνω στις σχολές, στα κολέγια και στα πανεπιστήμια είναι δικαιολογημένη, διότι σε αυτούς τους θεσμούς συντελούνται οι πιο καταστροφικές αλλαγές, καθώς η πίεση για την οικονομική μεγέθυνση επιφέρει αλλαγές στα προγράμματα σπουδών, στις παιδαγωγικές μεθόδους και στη χρηματοδότηση. Έχοντας κατά νου ότι το αντικείμενο που θα μας απασχολήσει είναι μέρος μόνο των

παραγόντων που διαπλάθουν τους πολίτες, θα αποφύγουμε η έμφαση στην εκπαίδευση να μας οδηγήσει σε εσφαλμένα συμπεράσματα.

Η εκπαίδευση δεν έχει αποκλειστικό σκοπό να δημιουργεί πολίτες. Προετοιμάζει επίσης τους ανθρώπους για την αγορά εργασίας, αλλά και –κάτι πάρα πολύ σημαντικό– για να ζήσουν μια ζωή με νόημα. Θα μπορούσε να γραφτεί ξεχωριστό βιβλίο για το ρόλο των τεχνών και των Ανθρωπιστικών Σπουδών στην προαγωγή αυτών των στόχων.⁴ Όμως στις κοινωνίες όλων των σύγχρονων δημοκρατιών, ομάδες πολιτών με διαφορετικές θρησκευτικές και πολιτικές πεποιθήσεις μπορούν εύλογα να διαφωνούν για το ποιο είναι το νόημα και τα ανώτερα αγαθά της ανθρώπινης ύπαρξης. Οι πολίτες είναι επίσης φυσικό να έχουν διαφορετικές απόψεις σχετικά με το βαθμό στον οποίο οι διάφοροι τύποι ανθρωπιστικής εκπαίδευσης υπηρετούν τους δικούς τους επιμέρους στόχους. Αυτό στο οποίο μπορούμε όμως όλοι να συμφωνήσουμε είναι ότι οι νέοι άνθρωποι ανά τον κόσμο, εφόσον ζουν σε χώρα που είχε την καλή τύχη να είναι δημοκρατική, πρέπει να διαπαιδαγωγούνται προκειμένου να μπορούν να μετέχουν σε έναν τύπο πολιτεύματος που προϋποθέτει ότι οι άνθρωποι είναι ενήμεροι σχετικά με κρίσιμα ζητήματα, για τα οποία θα κλη-

4. Για το ρόλο της εκπαίδευσης στην ευτυχία του ανθρώπου, βλ. Harry Brighouse, *On education* (Νέα Υόρκη: Routledge, 2006): βλ. επίσης την έκθεση LEAP, καθώς και τη σχετική συζήτηση για την ανάπτυξη του ατόμου στο Kwame Anthony Appiah, *The ethics of identity* (Princeton: Princeton University Press, 2005).

θούν να αποφασίσουν ως ψηφοφόροι και ενδεχομένως ως αιρετοί ή διορισμένοι αξιωματούχοι. Όλες οι σύγχρονες δημοκρατίες είναι, επίσης, κοινωνίες των οποίων ο πληθυσμός εμφανίζει σημαντικές διαφορές με βάση παραμέτρους όπως η θρησκεία, η εθνότητα, η οικονομική κατάσταση και η κοινωνική τάξη, οι σωματικές αναπηρίες, το φύλο και η σεξουαλικότητα και όπου οι επιλογές των ψηφοφόρων ασκούν κρίσιμο αντίκτυπο στις ζωές ανθρώπων που είναι διαφορετικοί από τους ίδιους. Ένας τρόπος αξιολόγησης οποιουδήποτε εκπαιδευτικού συστήματος είναι να εξετάζει κανείς το κατά πόσο η εκπαίδευση προετοιμάζει άρτια τους νέους να ζήσουν υπό μια μορφή πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης που διαθέτει αυτά τα χαρακτηριστικά. Χωρίς την υποστήριξη πολιτών με την κατάλληλη αγωγή και κατάρτιση, καμία δημοκρατία δεν μπορεί να παραμείνει σταθερή. Θα υποστηρίξω ότι η καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και του αναστοχασμού είναι κρίσιμη για να διατηρήσουν οι δημοκρατίες το σφρίγος και τη ζωτικότητα τους. Η ικανότητα να αντιλαμβανόμαστε και να κατανοούμε τη μεγάλη ποικιλία διαφορετικών πολιτισμών, ομάδων και εθνών και να τα τοποθετούμε στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομίας και ιστορίας και της επαφής μεταξύ εθνών και ομάδων είναι κρίσιμη προκειμένου να επιτρέψουμε στις δημοκρατίες να αντιμετωπίσουν υπεύθυνα τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε σήμερα ως μέρη ενός αλληλεξαρτώμενου κόσμου. Η δε ικανότητα να φανταζόμαστε την εμπειρία του άλλου –ικανότητα την οποία σχεδόν όλοι οι άνθρωποι διαθέτουν σε κάποια μορφή– είναι αναγκαίο να αναπτυχθεί και να οξυνθεί ση-

μαντικά, εάν θέλουμε να ελπίζουμε ότι οι σύγχρονοι κοινωνικοί θεσμοί θα παραμείνουν σε αξιοπρεπή επίπεδα.

Το εθνικό συμφέρον κάθε σύγχρονης δημοκρατίας υπαγορεύει την ύπαρξη ισχυρής οικονομίας και ανθηρής επιχειρηματικής κουλτούρας. Πέρα λοιπόν από την κυρίως θέση μου θα υποστηρίξω ότι και με αυτό ακόμα το κριτήριο του οικονομικού συμφέροντος χρειάζονται στοιχεία από τις Ανθρωπιστικές Σπουδές και τις τέχνες, προκειμένου να προαχθούν τόσο το κλίμα υπεύθυνης και άγρυπνης επίβλεψης όσο και η κουλτούρα δημιουργικής καινοτομίας. Δεν είμαστε λοιπόν υποχρεωμένοι να επιλέξουμε είτε ένα εκπαιδευτικό σύστημα που προάγει το κέρδος είτε ένα μοντέλο που προάγει την αγωγή καλών πολιτών. Η ακμαία οικονομία προϋποθέτει τις ίδιες δεξιότητες που συνάδουν με την ιδιότητα του πολίτη. Ως εκ τούτου, όσοι υποστηρίζουν αυτό που θα ονομάσω «εκπαίδευση για το κέρδος» ή (για να το θέσω πιο περιεκτικά) «εκπαίδευση για την οικονομική μεγέθυνση» ασπάζονται μια πολύ στενή σύλληψη για το τι απαιτείται για να επιτευχθεί ο στόχος που οι ίδιοι θέτουν. Το επιχείρημα αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί πάντως ως δευτερεύον έναντι του επιχειρήματος που αφορά τη σταθερότητα των δημοκρατικών θεσμών, καθώς η ισχυρή οικονομία είναι απλώς το μέσο για την επίτευξη ανθρώπινων στόχων και όχι αυτοσκοπός. Οι περισσότεροι από εμάς δεν θα επιλέγαμε να ζήσουμε σε μια πλούσια και ευημερούσα χώρα που έχει πάψει να είναι δημοκρατική. Επιπλέον, μολονότι είναι σαφές ότι για να είναι ισχυρή η επιχειρηματική κουλτούρα προϋποθέτει την ύπαρξη ορισμένων ανθρώπων με φαντασία και κριτική σκέψη, δεν

είναι καθόλου βέβαιο ότι προϋποθέτει να αποκτήσουν αυτές τις δεξιότητες όλοι οι πολίτες. Η δημοκρατική συμμετοχή εγείρει ευρύτερες απαιτήσεις και αυτές τις απαιτήσεις θα αναδείξω με τη βασική θέση μου.

Κανένα εκπαιδευτικό σύστημα δεν μπορεί να θεωρηθεί επιτυχημένο, εάν τα οφέλη του τα δρέπουν μόνο τα μέλη των πλούσιων ελίτ. Η ανισότητα της πρόσβασης σε υψηλού επιπέδου εκπαίδευση είναι ένα ζήτημα επείγουσας σημασίας για όλες τις σύγχρονες δημοκρατίες. Η έκθεση της Επιτροπής Spellings αξίζει συγχαρητήρια για το ότι έδωσε έμφαση σε αυτό το ζήτημα. Ανέκαθεν αποτελούσε επονείδιστο χαρακτηριστικό των ΗΠΑ, μιας πλούσιας χώρας, το γεγονός ότι η πρόσβαση σε υψηλής ποιότητας πρωτοβάθμια/δευτεροβάθμια εκπαίδευση, και ιδιαίτερα σε υψηλής ποιότητας πανεπιστημιακή/τριτοβάθμια εκπαίδευση, είναι τόσο άنيση. Σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες καταγράφονται ακόμη μεγαλύτερες ανισότητες πρόσβασης: στην Ινδία, για παράδειγμα, το ποσοστό αλφαριθμητισμού των ανδρών είναι περίπου 65% έναντι μόλις 50% στην περίπτωση των γυναικών. Οι ανισότητες μεταξύ αστικών/αγροτικών περιοχών είναι ακόμη μεγαλύτερες. Στη δευτεροβάθμια και ανώτερη εκπαίδευση υπάρχουν ακόμα πιο εντυπωσιακά χάσματα – ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες, ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς, ανάμεσα στους κατοίκους των αστικών και αγροτικών περιοχών. Οι ζωές των παιδιών που μεγαλώνουν γνωρίζοντας ότι θα φοιτήσουν στο πανεπιστήμιο, ενδεχομένως και ότι θα κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές, είναι πολύ διαφορετικές από τις ζωές των παιδιών που σε πολλές περιπτώσεις δεν

έχουν καν πρόσβαση στη στοιχειώδη εκπαίδευση. Σε πολλές χώρες έχει γίνει σημαντική πρόοδος σε αυτό το ζήτημα, ωστόσο δεν είναι αυτό το θέμα του παρόντος βιβλίου.

Το βιβλίο αυτό αφορά το τι πρέπει να είναι αυτό που πρέπει να ζητάμε και να επιδιώκουμε. Αν δεν ξεκαθαρίσουμε ποιο είναι το ζητούμενο, προφανώς θα είναι δύσκολο να βρούμε τρόπο να το προσφέρουμε σε όσους το χρειάζονται.